

گزارشی از يك مطالعه جغرافیائی

بقلم خانم دکتر دره میرحیدر
استادیار دانشکدهٔ ادبیات و علوم انسانی

آقای پروفیسور کالدول کہ در رأس هیئت باستانشناسی آمریکا در شہریور ماہ گذشتہ بایران آمدہ بود از اینجانب نیز دعوتی بعمل آورد تا بعنوان مشاور جغرافیائی ہمراہ ہیئت بکرمان بروم۔ هدف از این مسافرت انجام یک سلسلہ عملیات حفاری و تحقیقات باستانشناسی در تل ابلیس بود کہ در ۱۸ کیلومتری جنوب شرقی مشیز (بردسیر) کرمان واقع شدہ است. محل توقف ہیئت در مشیز (۷۲ کیلومتری جنوب غربی شہر کرمان) ومدت توقف آنہا دو ماہ بود اینجانب بعزت شروع درس در دانشگاه نتوانستم بیش از یازدہ روز ہمراہ ہیئت باشم و در این مدت ضمن یک مطالعهٔ محلی از وضع جغرافیائی درہ بردسیر کہ تل ابلیس در آن واقع شدہ موفق بتہیہ گزارشی گردیدم کہ یک نسخه از آن بزبان انگلیسی در آمریکا بچاپ خواهد رسید.

تل ابلیس و اهمیت باستانشناسی آن

تل ابلیس کہ در ۱۸ کیلومتری جنوب شرقی مشیز قرار گرفتہ (رجوع شود بنقشہ) از محلہای بسیار نادری است کہ از نظر باستانشناسی شایان اهمیت فراوان میباشد. این تل کہ فعلاً تشکیل یک گودال رامیدہد درسی و یک سال پیش یعنی در سال ۱۹۳۶ موقعی کہ اورل اشتاین Sir Aurel Stein برای اولین بار از آن باز دید نمود در حدود ۱۱ متر ارتفاع داشتہ است. در طی این مدت مالکین و صاحبان نفوذ بہ برداشت از خاک تل کہ بعزت دارا بودن مقدار زیادی فسفات حاصلخیز است اقدام نمودہ و از آن بعنوان کود شیمیائی برای اراضی مزروعی خود استفادہ مینمودند. این وضع تا دو سال پیش ادامہ داشت

مشارکت
در اسبابی

منظره‌ای از شهر مشیز

تا اینکه صحن یک بازدید از طرف نمایندگان اداره باستانشناسی مرکز از خاک برداری تل شدیداً جلوگیری بعمل آمد.

هیئت آمریکائی در طی دوماه حفاری در تل ابلیس موفق بکشف آثاری گردید از قبیل بوته‌های سفالین - ظروف سفالین - تیغه‌های ساخته شده از سنگ چخماق - خوشه گندم - آسیاب‌های سنگی و غیره. این آثار از نظر باستانشناسان شایان توجه و اهمیت فراوان میباشد و در نتیجه تحقیقاتی که با استفاده از روش «کربن ۱۴» برای تعیین تاریخ دقیق این آثار بعمل آمده معلوم میگردد که این محل در حدود ۷۰۰۰ سال پیش توسط یک عده مردم صنعتگر و کشاورز مسکون بوده است بقایای گندم سوخته شده نشانه وجود قدیمترین جامعه کشاورز در مشرق ایران میباشد. وجود آسیابهای سنگی نشان میدهد که این مردم بکار آرد کردن گندم نیز اقدام مینمودند. کشف بوته‌های سفالین که در آنها نشانه‌ای از قطعات مس وجود دارد معلوم میکنند که در ۶۵۰۰ سال پیش در این محل با استفاده از چوب جنگلی پسته (بنه) در کوره‌های خود بذوب فلز مس پرداخته و از آن در ساختن بعضی اشیاء استفاده مینمودند. موضوع جالب دیگر کشف یک نوع کاسه‌های سفالین لبه برگشته میباشد که از نوع کاسه‌های سفالین بین‌النهرین میباشد و تاریخ آنرا مربوط به ۴۸۰۰ سال پیش میدانند کشف این نوع کاسه در این محل ثابت میکند که رابطه‌ای بین این مردم و مردم بین‌النهرین وجود داشته است. از طرف دیگر چون نظیر همین نوع سفال در ۵۰۰۰ سال پیش در تپه سیالک کاشان دیده شده است بنا بر این معلوم میشود که بین مردم تپه سیالک و مردم تل ابلیس نیز رابطه‌ای موجود بوده است.

بنا بر تحقیقات اخیر باستانشناسی تل ابلیس بین سالهای ۴۵۰۰ ق. م. و ۲۸۰۰ ق. م. توسط مردمی متمدن و صنعتگر مسکون بوده است ولی هیچ دلیل و آثاری نیست که این محل از آن تاریخ بی‌عده توسط قومی مسکون باشد. این موضوع از نظر جغرافیائی قابل مطالعه و شایان توجه است. البته در این مورد حدسیات زیادی میتوان زد از آن جمله ممکنست وقوع زلزله و یا سیل را عامل اصلی قلمداد کرد ولی چون هیچ دلیل و شاهدهی

که مبنی بر مرگ دسته جمعی عده‌ای باشد موجود نیست بنابراین تنها جواب قابل قبول را میتوان در تغییر ناگهانی شرایط مساعد برای زیست و بخصوص نبودن آب پیدا نمود و در این مورد آثار یک بستر قدیمی رودخانه که در ۵۰۰ متری مشرق تل واقع شده بما کمک مینماید این بستر قدیمی که از طرف جنوب غربی بدره آب لاله زار متصل میگردد این فکر را بوجود میآورد که رود فعلی لاله زار که در ۷ کیلومتری مغرب تل ابلیس جاریست سابقاً از مشرق تل میگذشته و بطرف شمال شرقی جاری میگرددیده است بعدها در تاریخی که برای ما معلوم نیست در اثر پیدایش تپه‌های متحرک که امروز نیز در حوالی دره دیده میشوند. این رودخانه تغییر مسیر داده و در مسیر فعلی خود بحریان افتاده است ممکنست از همان زمان که رودخانه تغییر مسیر داده تل ابلیس هم اهمیت خود را از نظر یک ناحیه مسکونی از دست داده و بعلت فقدان آب مردم از سکونت در آن خودداری کرده‌اند.

جغرافیای دره بردسیر

وضع ناهمواریها: تل ابلیس در دره‌ای قرار گرفته که با جهت شمال غربی جنوب شرقی در جنوب غربی کرمان واقع شده است چون این دره شامل تمام دهستانهای بخش بردسیر میباشد باین علت نام بردسیر بآن داده میشود (نقشه) کف دره که در امتداد یک محور شمال غربی جنوب شرقی واقع شده دارای شیب ملایمی است که ارتفاع آن بین ۱۹۷۰ متر و ۲۳۰۰ متر از سطح دریا تغییر میکند ولی بطرف شمال و جنوب زمین بسرعت شیب گرفته و بهایکوه‌های شمالی و جنوبی متصل میگردد. کوههایی که از طرف شمال دره را محدود مینمایند عبارتند از کوه کله‌گاو که بصورت یک کوه منفرد و مشخص در شمال غربی قرار گرفته. کوههای بال دراز و کله قرمز که در دنبال یکدیگر حد شمالی دره را مشخص مینماید. مشرق کوه کله قرمز دره رود چاری کوه اخیر را از کوههای جوپار که حد شرقی دره را تعیین مینمایند جدا میکند. وجه تسمیه کوه کله قرمز مربوط برنگ قرمز اکسید آهن در قله آن میباشد.

کوههائی که از طرف جنوب دره بردسیر را احاطه کرده‌اند عبارتند از کوه هزار که ارتفاع قله آن به ۴۵۰۰ متر میرسد و مرتفعترین قله را در منطقه کرمان تشکیل میدهد. کوه توم بلوچی که در مغرب کوه هزار قرار گرفته و توسط دره علیای رود چاری از کوه سنگ صیاد که در مغرب آنست جدا میشود. در مغرب کوه سنگ صیاد کوههائی اهورک و نارپ قرار دارند. کوه نارپ از طرف مغرب توسط دره آب لاله‌زار از کوههائی چهل تن که در گوشه جنوب غربی دره واقع شده جدا میشود کوه چهل تن با ارتفاع ۳۹۴۰ متر دومین قله مرتفع نزدیک بدره را تشکیل میدهد.

از طرف مغرب دره بردسیر توسط کوه پنج محدود میگردد.

در پشت و بموازات کوههائی که پهلوئی جنوبی دره بردسیر را تشکیل میدهند کوههائی دیگری قرار دارند که چون از کوههائی نامبرده مرتفعتر بوده و صحنه منابع مهم آب دره بردسیر را هم دربر دارند قابل ذکر میباشند این کوهها عبارتند از کوه شاه - کوه لاله‌زار و کوه بیدخان - کوه شاه منبع رود چاری را تشکیل میدهد.

آب و هوا : بعلت فقدان اطلاعات لازم هواشناسی در دره بردسیر بحث درباره آب و هوا ناچاراً مختصر و کلی خواهد بود. بردسیر بطور کلی دارای زمستانهای سرد و تابستانهای ملایم و معتدل است. از مشخصات هوای بردسیر اختلاف شدید درجه حرارت روزانه در تمام فصول میباشد بنا بر اطلاعات گرفته شده از آرشیو کارخانه قند بردسیر اختلاف درجه حرارت بین شب و روز در حدود ۳۰ درجه است. بردسیر دارای آب و هوای خشک است و میزان باران سالیانه از ۱۲۰ میلیمتر تجاوز نمیکند و فصل زمستان با بادهای شدید شنی همراه است. یخبندانهای غیر منتظره در ماه آخر تابستان و اوایل بهار باعث از بین رفتن و خراب شدن محصولات تابستانی (صیفی) میگردد بطور مثال امسال در روز ششم شهریور درجه حرارت بطور ناگهانی پائین رفته و به ۳ درجه زیر صفر رسیده بود و بدین ترتیب خسارات زیادی به زارعین وارد گردید.

پوشش نباتی : بعلت خشکی هوا دره بردسیر فاقد پوشش نباتی ضخیم میباشد و نباتات

این دره در اکثر نقاط در اثر دخالت انسان تغییر نوع داده و بصورت تپه‌های خشک و خاردار درآمده‌اند استفاده از خاک دره برای کشت و زرع در طی چند قرن پوشش طبیعی نباتی دره را از بین برده و درجائی که سابقاً از جنگل پوشیده بوده‌است امروزه تپه‌های خشک گز دیده میشود. نباتات دیگر دره عبارتند از درختچه قیج اسکبیل و بعضی بته‌های خشک مانند بته اسفند و خار شتری و غیره .

دامنه‌های کوه‌های جنوب سابقاً کاملاً پوشیده از جنگل بوده ولی امروزه هنوز بعضی از انواع درختان پسته و حشی (بته) و بادام وحشی بطور پراکنده وجود دارند .

منابع آب در دره بردسیر : امروزه آب‌های زیرزمینی مهمترین منابع آب دره را

تشکیل میدهند و طرز استفاده از این منابع توسط حفر قنات و چاه‌های پایانی میباشد. حفر قنات هنوز هم پس از قرن‌ها گذشت زمان ساده‌ترین و ارزانه‌ترین راه استفاده از آب‌های زیر زمینی در این قسمت از ایران میباشد. فقط در چند سال اخیر زارعین با حفر چاه‌های پایانی سعی کرده‌اند ضمن استفاده از آب قنات با کمک موتور آب بیشتری باراضی خود برسانند حفر چاه پایانی از حفر چاه عمیق آسانتر بوده و مخارج نگاهداری آنهم بمراتب کمتر است و بهمین علت بیشتر مورد توجه و استفاده زارعین میباشد. برای تأسیس یک چاه پایانی ابتدا زمین را در حدود ۶ متر حفر میکنند تا آب برسد و بانصب یک موتور این آب را بسطح زمین می‌آورند ولی چون در این عمق کم منبع آب مطمئن و کافی نیست این چاه را به تونل یک رشته قنات متصل نموده و در نتیجه ایجاد شیب ملایم آب مادر چاه قنات بتدریج بچاه پایانی میریزد و بدین ترتیب یک منبع آب مطمئن بوجود خواهد آمد . برای حفر چاه عمیق اولاً باید زمین را بین ۴۰ تا ۱۰۰ متر حفر کنند تا آب برسد و در ثانی خرج حفاری و نگاهداری و تأسیس موتور آن بمراتب بیش از چاه پایانی است و بهمین دلیل تعداد چاه‌های عمیق در دره بردسیر بسیار کم است بعلاوه یک چاه عمیق ممکنست باعث خشک شدن قنات اطراف گردد و معمولاً برای ایجاد یک چاه عمیق باید مطالعه دقیق بعمل آورد تا در محل مناسب حفر گردد و خسارتی بآب‌های زیرزمینی دهات اطراف وارد نیاید.

گذشته از منابع آبهای زیر زمینی وجود چند رود در دره بردسیر منابع آبهای سطحی را تشکیل میدهند. آب لاله‌زار که از بهم پیوستن دوشاخه مجزا تشکیل میشود از کوههای لاله‌زار و بیدخان سرچشمه گرفته و پس از عبور از دهات لاله‌زار و قلعه عسگر بطرف شمال جاری میگردد این رود در قسمت علیای خود دائمی است ولی در قسمت وسطی در جایی که از نزدیکی مشیز میگردد فقط در فصول زمستان و بهار دارای آب کمی در بستر میباشد و در تابستان کاملاً خشک میگردد. در نزدیکی مشیز آب لاله‌زار بنام آب بخش‌ها معروفست. در شمال شرقی بستر رود لاله‌زار عمیق شده و از طبقات زیرین مقداری آب در رودخانه جمع میشود و در نتیجه در نزدیکی کبوترخان رودخانه دائمی میگردد. یکی از شعبات رود لاله‌زار رودخانه سرخ است که از کوه پنج سرچشمه گرفته و داخل آب لاله‌زار میشود بعد از آب لاله‌زار رود چاری از لحاظ اهمیت دومین رود دره بردسیر را تشکیل میدهد این رود از کوه شاه سرچشمه گرفته و پس از دریافت دوشعبه رود خشک و رود تل (بنام رود غیرا نیز معروفست) بطرف شمال جاری میگردد. دو دهستان بزرگ قریه العرب و بهرا مجرد در کنار این رود قرار دارند.

پراکندگی جمعیت در دره بردسیر: چگونگی توزیع جمعیت در دره بردسیر نشان میدهد که وجود آب عامل مهم تمرکز جمعیت و عدم آن باعث پراکندگی جمعیت میباشد خشکی هوا و کمی باران سالیانه باعث شده که آبیاری از ضروریات کشاورزی گردد و چون کشاورزی نیز پایه معیشت و امرار معاش مردم این دره میباشد بنا بر این وجود آب لازمه هر نوع اجتماع انسانی است بنابراین مردم یا در نزدیکی رودخانه‌ها و یا در نواحی که امکان حفر قنات زیاد است بسر میبرند و بهمین ترتیب علت پراکندگی جمعیت در دره بردسیر در اطراف چهار محور شمالی جنوبی روشن میگردد. سه منطقه مهم جمعیتی در اطراف سه بستر رودخانه است در حالیکه محور چهارمی بر اساس رشته‌های متعدد قنات بوجود آمده است. دهستانهای لاله‌زار - قلعه عسگر - مشیز و کوه پنج در اطراف رود لاله‌زار و شعباتش و دهستانهای بهرا مجرد و قریه العرب در کنار رود چاری قرار دارند فقط

دهستان نگار از آب قناتهای این ناحیه استفاده میکند .

جمعیت تمام بخش بردسیر در حدود ۱۵ هزار نفر تخمین زده شده ولی البته نتیجهٔ آمار اخیر این بخش هنوز بدست نیامده است . مرکز بخش قصبهٔ مشیز است که طبق آمار سال ۱۳۳۵ در حدود ۱۱۲۵ نفر جمعیت داشته ولی مسلماً در طی این ده سال اخیر جمعیت آن بطور قابل توجهی افزایش یافته است . قصبهٔ مشیز بعلت نزدیکی بکارخانهٔ قند بردسیر که در ۳ کیلومتری شمال شرقی آن واقع شده اخیراً توسعهٔ فراوان یافته و تنها مرکز مهم شهری درهٔ بردسیر محسوب میشود . مشیز شامل ادارات بخشداری - دارائی - فرهنگ - کشاورزی - شهرداری و غیره است ضمناً دارای دو دبستان پسرانه و یک درمانگاه نیز میباشد .

اقتصاد در درهٔ بردسیر : شرایط آب و هوائی و نوع خاک نقش اساسی و مهمی در بوجود آوردن مشخصات اقتصادی درهٔ بردسیر بعهده دارد خشکی آب و هوا باعث شده که آبیاری از فعالیتهای مهم کشاورزی بشمار رود . سطح ظاهری خاک گرچه از شن و ماسه پوشیده شده ولی طبقات زیرین آن محتوی رسوبات حاصلخیز بوده و با کمک آبیاری قابل کشت میباشد . ضمناً خاک درهٔ بردسیر بعلت مساعدت خاصی که برای کشت چغندر قند دارد عامل مهم توسعهٔ کشاورزی و صنعتی دره میباشد . چغندر قند تنها درآمد مهم زارعین این منطقه بوده اساس توسعهٔ صنعت تصفیهٔ قند و شکر را در این منطقه تشکیل میدهد . چغندر قند مهمترین محصول تابستانی دره بوده و هر سال در حدود ۴ هزار هکتار از اراضی را در زیر کشت خود دارد . از دوازده سال پیش یعنی از زمانی که کارخانهٔ قند بردسیر در ۳ کیلومتری شمال شرقی مشیز تأسیس گردید بر سطح اراضی زیر کشت چغندر مرتباً افزوده شده است و در این ازدیاد مسلماً سیاست کارخانه در اعطای وام و کمک مالی به زارعین بمنظور استفادهٔ بیشتر از کود شیمیائی و حفر چاه عمیق بی تأثیر نبوده است .

سال	سطح کشت به هکتار	سطح سبز پس از دفع آفت به هکتار
۳۴	۱۳۶	۱۲۰
۳۵	$۴۸۰ \frac{۱}{۴}$	۴۳۰
۳۶	$۱۸۰۸ \frac{۱}{۸}$	$۱۴۱۶ \frac{۱}{۴}$
۳۷	۲۵۸۳	۱۲۴۵
۳۸	۲۷۶۸	$۲۴۵۶ \frac{۳}{۴}$
۳۹	$۲۴۸۰ \frac{۳}{۴}$	۲۲۶۹
۴۰	$۲۵۶۰ \frac{۱}{۴}$	۲۱۱۰
۴۱	۲۶۳۷	$۲۳۸۴ \frac{۱}{۴}$
۴۲	$۲۲۳۵ \frac{۱}{۸}$	$۲۰۵۴ \frac{۳}{۸}$
۴۳	$۳۶۱۶ \frac{۱}{۴}$	$۲۷۲۱ \frac{۱}{۸}$
۴۴	۲۹۴۷	$۱۲۰۵۱ \frac{۱}{۲}$
۴۵	$۲۵۲۳ \frac{۱}{۴}$	$۲۱۲۷ \frac{۳}{۴}$

مطالعه جدول بالا نشان می‌دهد که با تمام کوشش‌هایی که توسط زارعین بعمل می‌آید معه‌ذا هر سال مقداری از محصول چغندر بدلایل مختلف از قبیل آفات نباتی - شرایط نامساعد آب و هوایی و غیره از بین می‌رود و در نتیجه بین میزان سطح کشت و سطح سبز اختلاف قابل ملاحظه دیده می‌شود. از دیاد سالیانه سطح کشت باعث شده که کارخانه هم بظرفیت خود افزوده و میزان تولید آن از ۳۵۰ تن به ۱۰۰۰ تن در سال برسد و وجود کارخانه از نظر اقتصادی برای شهر مشیز بسیار مفید بوده است و وجود مقدار زیادی کارگر و کارمند در کارخانه قند باعث توسعه محصولات غذایی و کالاهای مصرفی در بازار مشیز گردیده است.

بعد از چغندر قند سیب زمینی دومین محصول مهم تابستانی است. گندم و جو مهمترین محصول زمستانی (شتوی) را تشکیل میدهند و اراضی بیشتری را با مقایسه با چغندر قند زیر کشت خود دارند. استفاده از کشت دیم فقط منحصر بکوه‌های جنوبی است و فقط در سالهای مرطوب محصول خوبی میدهد. در اغلب مزارع همراه با کشاورزی دامداری بخصوص تربیت گوسفند نیز رواج دارد و گوشت گوسفندان پروار بمراکز مهم شهری مثل کرمان فرستاده میشود.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی